

COMENIUS ÎN FONDUL DE CARTE VECHE AL BIBLIOTECII JUDEȚENE „GHEORGHE ȘINCAI” BIHOR

SILVIU SANA

Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor

Comenius in the Old Book Holdings of the County Library ”Gheorghe Sincai” Bihor ABSTRACT

The present paper aims to present from a bibliophile and pedagogical perspective, two reference prints written by Jan Amos Comenius kept in the ”Special Collections” of the Bihor County Library, meaning ”Janua Linqvarum”, a work printed at Lessne, in 1633 and “Oratio de Cultura Ingeniorum”, printed by Mathias Trattner at Pesta, in 1791. Both copies belonged to the library of the Calvinist Gymnasium from Salonta (Bihor). The particularity of each copy (printing technique, content in several languages on them) successfully completes the collection of rare and bibliophile books from the “Gheorghe Șincai” Bihor County Library.

Janua Linqvarum is a teaching book par excellence due to its particularly rich content in all fields of knowledge. Issued in pocket format in four languages, it could be used as a dictionary, at least, by three categories of peoples: Neo-Latin, Slavic and German. This edition is the fourth edition and was made by the Jesuit Order for Catholic Schools; it also ended up in a Calvinist college, the mark that this book was the property of the Library of Calvinist College in Salonta, was a handwritten inscription, being noted the year 1808. The degree of wear and tear of the volume can be seen from the rather damaged state of the book, which indicates that the readers of the gymnasium library have often used the volume. The content of the book was rigorously organized by the publisher, having the coherence of a system that trains the reader to read the content of each title/theme, which describes elements of nature, as well as the physical, intellectual and spiritual occupations of man. The strength of the work is the Index, written in four languages, with the reader quickly orienting himself in the written text. As for the ownership insignia, due to the numerous stamps, this work belonged to the Calvinist College of Salonta, the only *ex-libris* inscribed on one of the tabs, being probably of a reader eager to leave his name on the book, which is noted somewhere inside the book, as if to hide his gesture.

The second work entitled *Oratio de Cultura Ingeniorum* is, in fact, a conference of Comenius, held in Sárospatak (Hungary), on 24 November 1650. He was invited here by Prince Sigismund Rákoczy to help reform education in Hungary and Transylvania. The work is a complete 12° edition with 47 pages in Latin. The initiative to print this work belonged to the evangelical pastor, Tessedik (Theschedik) Samuel (1742-1820), a Hungarian Enlightenment personality. Using the method of interrogation and explanation, Comenius makes a well-argued plea about the use of education. He also makes a ranking of the educators that man has from birth to death. Although small, this work carries both elements of ownership of the Calvinist school in Salonta and a particularly enriched pedagogical message, valorized by printing Comenius' speech almost 150 years after its appearance. In addition to his speech at Saros-Patak, the editor added some excerpts from a rare Comenius work, proving to the reader and posterity that the great Czech pedagogue's educational message should be known as best as possible.

Cuvinte-cheie: Jan Amos Comenius, Biblioteca Județeană Bihor, Janua Linqvarum, Oratio de Cultura Ingeniorum, iezuiți, Gimnaziul Reformat din Salonta, educație

Keywords: Jan Amos Comenius, Bihor County Library, Janua Linqvarum, Oratio de Cultura Ingeniorum, Jesuits, Reformed Gymnasium Salonta, education

Supranumit de către istoricul Jules Michelet, *Galilei al educației*¹, Jan Amos Comenius este considerat, prin excelență, părintele educației moderne. Preocuparea pentru răspândirea cunoștințelor din lucrările sale este în legătură cu istoria învățământului și a bibliotecilor. În cazul bibliotecilor școlare, acestea au fost, de-a lungul vremii, cele în care s-au găsit operele marilor gânditori ai umanității. Pentru județul Bihor, una dintre aceste biblioteci a fost cea a Gimnaziului reformat din Salonta, instituție școlară cu o vechime de peste 300 de ani², aceasta era o extensie a Colegiului reformat din Debrețin³. Fiind în contrapartidă cu Biserica romano-catolică, care, la sfârșitul secolului al XVII-lea, revine în Bihor și își recâștigă vechile posesiuni dar nu și credincioșii, reformații maghiari au căutat, prin Biserică și Școală, conservarea propriei confesiuni. Astfel, bibliotecile școlilor reformate sunt principalele focare de cultură umanistă, care, prin importurile de carte europeană, aduc noutățile din Europa Occidentală. În cazul Gimnaziului reformat din Salonta, biblioteca datează din secolul al XVIII-lea⁴ cu lucrări din diverse domenii ale cunoașterii, între acestea fiind semnalate și câteva lucrări⁵ ale lui Comenius, intrate ulterior în cadrul *Colecțiilor Speciale* ale Bibliotecii Județene Bihor.

Janua Linguarum reserata: descriere tehnică și conținut

*Janua Linguarum reserata*⁶, publicată pentru prima dată în 1631⁷, este prima scriere didactică a lui Comenius prin care acesta își face intrarea în literatura universală. Această lucrare pune în aplicare o nouă metodă de învățare a limbii latine, fiind tradusă imediat în 12 limbi europene și alte câteva asiatice⁸. Despre această lucrare Brunet nota că, la apariția ei, a avut un mare succes, fiind tipărită în mai multe ediții în numeroase orașe din Europa; ceea ce

¹ Dánkanits 1971, p. 5.

² Gere, Katona 1896, p. 36.

³ Dánielisz 1998, p. 34.

⁴ *Ibidem*, p. 59.

⁵ Mőczár 1909, p. 6. Acest anuar este sigurul care prezintă cărțile vechi ale bibliotecii Gimnaziului reformat din Salonta. Sunt amintite următoarele: *Rerum naturalis doctrina methodica*, Basileae, 1532; *Quotidianes, Sermones*, Lipsiae, 1533; Camerarius Joachim, *Exercitationes Rethoricae*, 1540; *Libellus Theopharasti*, Lipsiae, 1561; *De Ratione ac usu Parabolarum*, Basiliae, 1557; *Versus Sententionales...*, Cibini, 1665. În continuarea acestora, autorul prezintă și alte lucrări, manuale de învățământ de secol XVIII și XIX pe care biblioteca le deținea. De asemenea, acest anuar conține date privind achizițiile de carte și periodice intrate în biblioteca gimnaziului.

⁶ Brunet 1842, p. 740. Lucrarea apare descrisă în bibliografia de specialitate, în catalogul lui Brunet, notându-se o ediție din 1661, diferită de aceasta: *Janua Linguarum reserata, quinque linguis, sive compendiosa methodus latinam, galicam, italicam, hispanicam et germanicam linguam perdiscendi*. Amst., Elzevir, 1661, in 8°, 4 a 5 fr.

⁷ Prima ediție, tipărită în 1631, nu are text paralel. Vezi și <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/25894/29/0/> (26.12.2020).

⁸ Garboviceanu 1910, p. X.

o face remarcabilă este faptul că majoritatea acestora diferă între ele, atât la număr cât și la idiomurile pe care le conțin⁹.

Exemplarul Bibliotecii Județene Bihor¹⁰ este tipărit la Praga în 1716¹¹, fiind o ediție catolică care a apărut în Tipografia Universității Carol Ferdinand, sub coordonarea colegiului iezuit¹². Este o lucrare incompletă, lipsindu-i foaia de titlu¹³ și paginile 3-4. Formatul cărții este mic, în 12° (*in duodecimo*) (17 cm), textul fiind tipărit pe patru coloane în limbile latină, italiană, cehă și germană. Textele în limba latină și italiană sunt tipărite în caractere romane (textul în italiană este italic) iar celelalte două în caractere gotice. Lucrarea are o legătură în carton cu coperte și cotor deteriorate. Paginația este imprimată de la 5 la 339, următoarele pagini, de la 340 la 664 nefiind numerotate. Coperta este fabricată dintr-un carton gros, lipsindu-i învelitoarea pe coperta 1. Cotorul este sfâșiat și are o etichetă dreptunghiulară imprimată cu un chenar albastru, pe care era trecută o cifră sau o literă, care acum nu se mai distinge. Însemnările de pe aceasta sunt de două categorii: cele care indică titlul *Janua Linguarum. Correcta Commeni Bohemismum bonum continent*. 3¹⁴ și cele care indică un posibil proprietar sau un simplu cititor, prin însemnarea de la p. 406 *Semes Royty semis is Heyta*¹⁵. Totodată, lucrarea mai are o însemnare de bibliotecă pe foaia de gardă *B. 1808 XII, 56*, fapt care poate indica anul intrării acestei cărți în

⁹ Brunet 1842, p. 740.

¹⁰ Móczár 1909, p. 6. În catalogul bibliotecii Gimnaziului reformat din Salonta, Dr. Móczár József menționa greșit anul acestui exemplar ca fiind 1631, copiind cifrele romane din prefața latină a cărții de la pagina 9, trecând cartea astfel: *Janua Linguarum Reserata, Jo. Amos Comenius, CIOIOXXXI*. Asta înseamnă că nici în anul 1908, exemplarul nu avea foaia de titlu. Exemplarul are nr. de inv. 249617 și cota I 1807, a intrat în gestiunea Bibliotecii Județene Bihor în anul 1965. (Cf. Registrul de Inventar nr. 16, f. 45^v-46).

¹¹ Un exemplar de acest fel se află și la Országos Széchényi Könyvtár - Budapest. Vezi și http://nektar.oszk.hu/peldinfo_spring/peldinfo.htm?id=3130199&language=en&view=1 (26.12.2020). Pentru identificarea exactă a acestei ediții am găsit exemplarul disponibil online https://books.google.ro/books?id=gzBQAAAAcAAJ&pg=PA340&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (26.10.2020), păstrat la Bayerische Staatsbibliothek München.

¹² Foaia de titlu completă menționează următoarele: *JANUA LINGUARUM RESERATA AUREA: sive SEMINARIUM LINGUARUM ET SCIENTIARUM OMNIUM*, Hoc est: Compendiosa Latinam, Italicam, Bohemicam, & Germanicam Linguam, una cum scientiarum artiumque omnium fundamentis, perdiscendi Methodus sub Titulis centum, Periodis mille comprehensa. A JOANNE AMOS COMENIO Latine composita, & ab eodem in Bohemicum, ab aliis vero in Germanicum, Italicum, Gallicum, Polonicum, Anglicum idioma translata. Editio Latino-Bohemica quarta. In qua postrema Editione mutata sunt ea paucula, quae Catholicae doctrinae non satis consona, & Juventuti minus apta esse videbantur. Cum Gratia & Privilegio Sac. Ces. Regiaque Cathol. Majestatis., PRAGAE, Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio Societatis JESU ad S. Clementem, per Georgium Jacobum Kaberle Factorem, Anno 1716.

¹³ Móczár 1909, p. 6. În scurta istorie a bibliotecii Gimnaziului din Salonta, Móczár József nu menționa dacă lucrării îi lipsește foaia de titlu.

¹⁴ *Janua* 1716, foaia de gardă [1].

¹⁵ *Ibidem*, p.[406].

biblioteca colegiului din Salonta¹⁶. Mai există apoi câteva însemnări tot de bibliotecă 91/0 (pe copertă și pe foaia de gardă 1^r), *Amr.10* (pe C.2) și *F 1256/1941*¹⁷. Ștampilele de pe această lucrare sunt în număr de 14: 5 ștampile *A nagyszalontai all. Arany Janos gimnázium tanári könyvtára*, 3 ștampile *Ministerul Agriculturii. Școala de agricultură Salonta-Bihor* și 6 ștampile ale Bibliotecii Județene Bihor¹⁸.

Lucrarea are o ilustrație neșemnată care înfățișează o imagine celestă: un Copil (este Isus Hristos - Fiul lui Dumnezeu) așezat pe un nor, îmbrăcat fiind cu o haină lungă până sub genunchi, legată la mijloc cu o cingătoare, purtând peste umeri o pelerină care este închisă deasupra pieptului cu o broșă, în formă de floare cu cinci petale; în jurul capului este desenată o aureolă, semn al sfințeniei, din care ies spre exterior 28 de raze luminoase, din fiecare rază desprinzându-se alte raze (între cinci și opt); privirea Copilului este îndreptată spre stânga, în mâna sa dreaptă ținând o sferă cu o cruce (globul pământesc cu o cruce, semn al umanității răscumpărate de către Domnul Isus Hristos), cealaltă mână fiind îndreptată spre unul dintre cei șapte îngeri care, așezați circular tot pe niște nori, sunt în rugăciune¹⁹.

Din punct de vedere al conținutului *Janua Linguarum* are o prefață în latină²⁰ și în cehă, la sfârșitul fiecăreia menționându-se data și locul unde a fost scrisă lucrarea. La prefața în latină se menționează doar „... scribebant in Exilio, 4 Martii, Anno CIO IOCXXXI”, adică 4 martie 1631²¹. Prefața în limba cehă menționează și localitatea, dar cu o dată diferită „... v Lessne 24 Martii 1633”²². După prefață, urmează cele 100 de definiții sau explicații pentru cele o sută de titluri, numerotate cu cifre romane de la I la C. Între aceste amintim „I. Introitus [...] I. L’entrata. [...] I. Wchod (Pristup) [...] I. Der Eingang²³, [...] V. De Igne [...], V. Del Fuoco [...], V. O Ohni [...], V. Vom Feuer [...]”²⁴. În cadrul fiecărui titlu, fiecare paragraf este numerotat, numărătoarea fiind continuă de la 1²⁵ la 1000²⁶. Un alt amănunt important în cadrul titlurilor este folosirea metodei interogative pentru ca apoi să urmeze explicațiile prin intermediul metodei descriptive și comparative. Titlurile acoperă aproape toate domeniile cunoașterii, de la elementele naturii până la viața intelectuală, fizică și spirituală a omului.

¹⁶ *Ibidem*, foaia de gardă [1^v].

¹⁷ *Ibidem*, foaia de gardă [1^r, C.1, C.2.].

¹⁸ *Ibidem*, foaia de gardă [1^{r-v}, foaia de gardă 2^v, p. 5, 455, 535, 617].

¹⁹ *Ibidem*, foaia de gardă [2^r].

²⁰ *Ibidem*, p. 5-9.

²¹ *Ibidem*, p. 9.

²² *Ibidem*, p. 11.

²³ *Ibidem*, p. 12-15.

²⁴ *Ibidem*, p. 22-23.

²⁵ *Ibidem*, p. 12-13.

²⁶ *Ibidem*, p. 338-339.

Iată și câteva explicații din capitolul XXIX, „De Volontate, et Affectibus” [Despre Voință și alte emoții] și din capitolul LXIX, „De Museo” [Despre sala de lectură/studiu]²⁷: „360. Voluntatis est, Bona amare / velle, Mala odisse / nolle. 360. Il proprio della volonta e di amare e voler le cose bonne, di odiare & non voler le cattive²⁸. [...] 738. Idoneus (apeus) Musis locus solitarius est, a turba remotus, ubi studiosum bibliothecam, pulpitem, Atramentarium, sive Graphiarium, cum calamario, cultelloque scriptorio habebit. 738. Il luogo atto (commodo, facente) per le muse e la solitario, da scolto dalla calca (folia, pressa, multitude della gente) oue lo studiante haura una libreria, un pulpito, calamaro, & un pennaruolo col temperarino²⁹.”

În continuare, la paginile 340-341, nenumerotate, lucrarea are un cuprins intitulat „Index Titulorum Sive Caputum” unde sunt trecute, doar în limba latină, toate titlurile cărții. O vinietă, reprezentând un coș cu flori, apare în josul paginii 341³⁰. Urmează apoi o scurtă instrucțiune privind scrierea gotică, numită aici bohemică, „Brevis Instructio de Orthographia Bohemica”, având la final o invocație creștină, de factură catolică, fiind amintit Sf. Wenceslav, rege și patron al Cehiei, „Omnia ad majorem DEI gloriam, & Divi Wenceslai Martyris & Regni Bohemiae Patroni, honorem³¹”, străjuită de o vinietă, diferită de prima, cu motive florale³².

Partea a doua a cărții este reprezentată de un Index al cuvintelor din lucrare, în toate cele patru limbi, fiecare cuvânt având notat și paginile aferente: „Index Vocabulorum Scito mi Lector, Numeros 1.2.3.4.5. & Literas M.F.N.C.O. in hoc indice passim repertas quinque Nominum Declinationes & Genera significare; Syllabas nec brevis nec longa quantitate notatas, nisi Diphthongo ae vel oe content, communes esse, ac numerum citationis non paginam, sed sententiam indicare³³.” Cuvintele indexului curg în ordine alfabetică, cu indicarea paginii, fiind ordonate pe trei coloane. La sfârșitul indexului italian și ceh există câte o vinietă. Doar la sfârșitul indexului în limba germană, probabil datorită lipsei de spațiu, textul se încheie cu o cruce, încadrată de patru semne de tip paranteză rotundă și două motive florale, dispuse orizontal³⁴.

Se impune o concluzie asupra acestei tipărituri deosebit de valoroase. *Janua Linguarum...* datorită conținutului său deosebit de bogat din toate domeniile cunoașterii este o carte didactică prin excelență. Alcătuită într-un

²⁷ *Ibidem*, p. 248-250. Ne limităm a descrie primul paragraf de la fiecare titlu doar în limbile latină și italiană.

²⁸ *Ibidem*, p. 116-121.

²⁹ *Ibidem*, p. 243.

³⁰ *Ibidem*, p. [340-341].

³¹ *Ibidem*, p. [342-343].

³² *Ibidem*, p. [343].

³³ *Ibidem*, p. [345].

³⁴ *Ibidem*, p. [664].

format de buzunar, în patru limbi, ea putea fi utilizată asemenea unui dicționar, cel puțin de trei categorii de popoare: neolatine, slave și germane. Ediția de față, a patra, a fost prelucrată de frații iezuiți pentru școlile catolice dar, după cum se observă, una dintre acestea a ajuns și într-un colegiu reformat. Sigur, apartenența acestei cărți la biblioteca profesorilor din cadrul Gimnaziului Reformat din Salonta, încă de la începutul secolului al XIX-lea, dacă e să ne luăm după însemnarea ce amintește de anul 1808, ne indică faptul că această lucrare a fost folosită atât de profesori, cât și de către elevii (maghiari și români) care au învățat acolo. Gradul de utilizare al volumului se vede din starea destul de deteriorată a cărții, fiind, cu siguranță, foarte folosită, de către cititorii bibliotecii gimnaziului. Cât privește conținutul, rigurozitatea organizării materialului didactic de către editor are coerența unui sistem care îl antrenează pe cititor să lectureze conținutul titlurilor care descriu elementele naturii și ocupațiile fizice, intelectuale și spirituale ale omului. Indexurile în cele 4 limbi, constituie punctul forte al lucrării, căci astfel, cititorul se putea orienta rapid în textul scris. În privința însemnelor de proprietate, datorită numeroaselor ștampile, este clar că această lucrare a aparținut Gimnaziului Reformat din Salonta, singurul *ex-libris* de pe una dintre file, fiind probabil al unui cititor dornic să-și lase propriul nume pe carte, acesta fiind notat undeva în interiorul cărții³⁵, parcă pentru a ascunde gestul său.

***Oratio de Cultura Ingeniorum*: descriere tehnică și conținut**

A doua lucrare intitulată *Oratio de Cultura Ingeniorum*³⁶ este de fapt o conferință de-a lui Comenius, ținută la 24 noiembrie 1650 în Sárospatak (Ungaria), el fiind invitat aici de către Sigismund Rákoczi pentru a ajuta la reformarea învățământului din Ungaria și Principatul Transilvaniei³⁷.

³⁵ *Ibidem*, p. [407].

³⁶ Petrik 1888, p. 432. Lucrarea apare în catalogul lui Petrik cu o descriere completă: *Oratio de cultura ingeniorum a 1650 d. 24 nov. In auditorio majori Saros-Patakini dicta; nunc vero ob insigne ejus argumentum ex tenebris protracta per Samuelem Theschedik; accesserunt nonnulla fragmenta ex rarissimo opere Comenii de pellenda e Scholis ignavia*. Pesthini, Typis Mathiae Trattner, 1791 (k. 8-r. 47 l.). De asemenea, lucrarea apare și în descrierea Bibliotecii Naționale a Ungariei, fiind accesibilă în catalogul electronic postat pe site-ul propriu. Vezi și http://nektar.oszk.hu/peldinfo_spring/peldinfo.htm?id=2981338&language=en&view=1 (29.10.2020).

³⁷ Garboviceanu 1910, p. XII-XIII. Conform celor scrise de Garboviceanu, cea mai importantă operă a sa din perioada de 4 ani, cât a stat în Ungaria, este *Orbis sensualium pictus* care a apărut în 1685 la Nürnberg cu titlul *Orbis sensualium pictus h.e. omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum Pictura et Nomenclatura*, lucrare prin care Comenius devine părintele învățământului intuitiv, unde metoda învățării consta în reprezentarea unei figuri/imagini la litera aferentă din alfabet, lucrare care a circulat în Europa până la jumătatea secolului al XIX-lea, fiind amintită ca bază a învățării de marii filozofi Goethe și Herder.

Exemplarul³⁸ cu nr. de inventar 213475³⁹ este o lucrare completă, sub formă de broșură, de formatul în 12° (*in duodecimo*) (17 cm) cu 47 de pagini în limba latină⁴⁰. Legătura este în coperte de hârtie, imprimată cu motive geometrice colorate (verde și roșu pe un fond crem)⁴¹. Ideea tipăririi acestei lucrări i-a aparținut pastorului evanghelic Tessedik (Tešedík) Sámuel (1742-1820), personalitate a iluminismului slovac, care a fost preocupat de educația tinerilor⁴².

Ca însemne de proprietate, această carte are pe foaia de titlu ștampila *Gymnasiumi Könyvtár. N. Szalontan* precum și o altă ștampilă pe alte file, ale aceleiași instituții școlare *A nagyszalontai all. Arany Janos gimnazium tanári könyvtára*⁴³. Tot un semn de proprietate este și însemnarea manuscrisă pe coperta 2: *A Gymnasiume*⁴⁴. Cifrele 170/1, 214 rk de pe coperta 1 și coperta 2 sunt însemnări de secol XIX și indică locul în biblioteca gimnaziului. Tot legat de locația cărții și/sau de evidență sunt însemnările de pe foaia de titlu *11/190/1, 295/11 szam, 173/D, F. 22 1251/1941*. În afara de *173/D* acestea sunt tăiate, semne ale unei reorganizări prin care biblioteca a trecut, căpătând astfel alte cote care puteau indica o nouă locație⁴⁵.

Cât privește conținutul lucrării, aceasta începe cu o dedicație lui Balthazar Pongratz, asesor al Tablei Judiciare și editor al lucrării⁴⁶, menționându-se pe verso și data de 23 septembrie 1791⁴⁷. Urmează apoi lucrarea propriu-zisă a lui Comenius, cuvântarea fiind susținută în fața auditoriului Școlii din Sárospatak la 24 noiembrie 1650. Demn de remarcat, în introducerea pe care Comenius a făcut-o, este elogiul la adresa Susannei Lorantffy pentru implicarea ei în organizarea învățământului de confesiune reformată din Principatul Transilvaniei și din Partium: „Qvum nimirum Celsissima Transylvaniae

³⁸ *Oratio* 1791.

³⁹ Exemplarul a intrat în gestiunea Bibliotecii Județene Bihor în anul 1964 (Cf. Registrul de inventar nr. 5, f. 97^v-98).

⁴⁰ *Oratio* 1791.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Pallas, XVI 1897, p. 120. Tessedik Sámuel a fost unul dintre reprezentanții iluminismului maghiar, cu studii la Debrecen, Bratislava și Erlagen. A fost influențat de ideile filosofice ale lui J.J. Rousseau, de raționalismul luminat și de pietism. În domeniul învățământului primar, el considera că normele școlare și educative fixate în celebra *Ratio Educationis* de către Statul Habsburgic nu erau eficiente. Alte informații despre biografia acestei personalități vezi la https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_nevelestortenet/ch03s27.html; http://janus.ttk.pte.hu/tamop/kaposvari_anyag/albert_gabor/az_agrreformer_tessedik_smuel_s_szarvasi_iskolja.html; <http://virtualis.sk-szeged.hu/kiallitas/kollegium/theschedik.html> (29.10.2020).

⁴³ *Oratio* 1791, p. 7, 15, 25, 41.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. [3].

⁴⁷ *Ibidem*, p. [4].

Princeps, partiumque Hungariae Dominae, D. Susanna Lorantfi, pro heroico in provehendam gloriam Dei Ze[1]o, Patakinum hoc, jam inde a prima in hoc Regno Ecclesiarum reformatione illustre Gymnasium, interque Orthodoxas Hungariae Scholas metropolim, in majus & melius transformatura, ad conferendum super tam sancto & arduo negotio consilia nos quoque, clementissimis teritatis literis, evocare pie dignitata fuit⁴⁸.

În continuare, folosind metoda interogației și a explicației, Comenius face o pledoarie bine argumentată despre folosul educației, amintind, printre altele, că inteligența pe care omul a primit-o de la Dumnezeu se sprijină pe trei piloni: „primo dictus Mens [mintea] [...] Secundo loco est Voluntas [Voința] [...], Tertio Facultas Sermo [Vorbirea]”⁴⁹. El își dezvoltă pledoaria despre cultura inteligenței adică cum să își cultive omul inteligența, orientându-și discursul înspre metodele ce trebuie folosite, definindu-l pe omul cult, adică omul educat, ca fiind omul adevărat, omul prin excelență: „Culti homines vere Homines sunt, i.e. moribus humani: Barbaros aut belluina ruditas tetros, aut bestialis ferocia faevos reddit; ut praeter figuram humanam, (& quod loquantur, non rugiant) humani vix aliquid agnoscas”⁵⁰.

În această lucrare, Comenius face și o ierarhizare a educatorilor pe care omul îi are de la naștere până la moarte. Primul loc îl ocupă părinții și hrănitorii - *Parentes et Nutricii*, fiind cei care pun fundament vieții omului⁵¹, urmați apoi de către *Pedagogi*, cei care educă copiii⁵². Pe locul al treilea se află Școlile publice - *Scholae publicae*, care formează copilul din punct de vedere uman, „cu onestitate, în obiceiuri bune conform Doctrinei, Înțelepciunii, Virtuților și Elocvenței. Acest proces, menționa Comenius, se face cu ajutorul și prin munca Magiștrilor care, ca niște biblioteci ambulante, sunt exemple de viață ordonată”⁵³. Tot aici, celebrul pedagog menționa că „popoarele fericite sunt acelea care se ghidează cu multă înțelepciune și se educă în școli”⁵⁴. Locul al patrulea este ocupat de cărțile bune - *Libri boni* care ajută la cunoașterea lumii, care arată varietatea virtuților, care ajută la dezvoltarea vorbirii și care dezvoltă inteligența⁵⁵. Pe locul al cincelea se plasează conversația - *Conversatio* -⁵⁶ și apoi

⁴⁸ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 11.

⁵¹ *Ibidem*, p. 19.

⁵² *Ibidem*, p. 20.

⁵³ *Ibidem*, p. 20. „[...] fervidaque & perpetua honestorum omnium praxi habitus illis Doctrinae, Sapientiae, Virtutum, Eloquentiaeque, & formatur & firmatur. Quod procedit svaviter, quando Magistri quod audiunt & allaborant, ob ambulantes Bibliothecae, vivaque omnium agendorum & omittendorum Exemplaria quae imitari & promptum sit, & tutum”.

⁵⁴ *Ibidem*. „Felix populus, qui multis sapienterque ordinatis, instruitur Scholis”.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 21

acțiunea - *Actionibus*⁵⁷. Pe locul al șaptelea Comenius îi pune pe magiștrii - *Magistratus* -, numindu-i astfel pe marii învățători ai umanității (doctorii de universitate, doctoranzii, discipolii cărților), amintind, ca exemple, atât capete încoronate cât și preoți sau cărturari din istorie⁵⁸. Pe ultimul loc, dar absolut necesară, este Grația Divină sau Harul lui Dumnezeu - *Dei Favor*, care lucrează în fiecare om, în acest sens, un rol important avându-l miniștrii Evangheliei, adică preoții/păstorii⁵⁹.

Lucrarea se încheie cu o anexă, numită de editor ca fiind rară, intitulată *Appendix Fragmentorum ex rarissimo Comenii Opere, de Pellenda e scholis Ignavia*. Proedit cum eruditionis scholasticae atrio Norimbergae, Typis et Sumptibus Endteri, textul anexei fiind însoțit de numărul paginii din lucrarea originală, numerotat în partea stângă, la începutul fiecărui fragment, cu următoarele: p.507, p. 509, p. 515, p. 525, p. 526, p. 527, p. 529, p. 533⁶⁰.

În concluzie, această lucrare, deși de mici dimensiuni, poartă cu sine atât elemente de proprietate ale școlii reformate din Salonta, cât și un mesaj pedagogic deosebit de bogat, fructificat prin tipărirea cuvântării lui Comenius după aproape 150 de ani de la apariție. În plus, față de discursul ținut la Sárospatak, editorul a adăugat câteva fragmente dintr-o operă rară a lui Comenius, dovedind cititorului și posterității că mesajul educativ al marelui pedagog ceh trebuie cunoscut cât mai bine.

List of illustrations

- Fig. 1** - Jan Amos Comenius, *Janua Linqvarum reserata*, Praga, 1761 – spine and dimension
Fig. 2 - Jan Amos Comenius, *Janua Linqvarum reserata*, Praga, 1761 – ownership marks and engraving
Fig. 3 - Jan Amos Comenius, *Janua Linqvarum reserata*, Praga, 1761 – pages 14-15
Fig. 4 - Jan Amos Comenius, *Janua Linqvarum reserata*, Praga, 1761 – a handwritten note
Fig. 5 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 – dimension and covers
Fig. 6 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 – title page and ownership marks
Fig. 7 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 – end of the dedication and beginning of the text
Fig. 8 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 – ownership mark

⁵⁷ *Ibidem*, p. 21-22.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 23.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 42-47.

Fig. 1 - Jan Amos Comenius, *Janua Linguarum reserata*, Praga, 1761 – cotor și dimensiune

Fig. 2 - Jan Amos Comenius, *Janua Linguarum reserata*, Praga, 1761 - însemne de proprietate și gravură

Fig. 3 - Jan Amos Comenius, *Janua Linguarum reserata*, Praga, 1761 – paginile 14-15

747.	sēmēl,	806 sēpārārē,	23
sēcūndūs, ā, um, 89.	sēmēn,	5. N. 381 sēpārātīm,	429
467. 882.	sēmēntīs,	3. F. 387 sēpārātīo,	3. F. 262
sēcūrīs,	3. F. 525 sēmēstrē,	779 sēpēlirē,	965
sēcūrūs, ā, um,	787 sēmēsūs,	431 sēpēs, īs,	3. F. 380
sēcūs,	189 sēmīānūs,	2. M. 39 sēpīrē,	380
sēcūs,	870 sēmīcōctūs,	338 sēps,	3. M. 215
sēd,	43. 472. 646 sēmīnārē,	390 sēpōrērē,	745
sēdārē,	691 sēmīnārīum,	2. N. 382 sēptem,	32
sēdētārīūs,	568 sēmīlīsīs,	3. M. 608. sēptēmbēr, brīs,	3. M.
		765.	780.
		sēptēn-	

Sēmēs Dazykij Sēmīs. iz Dazyka.

Fig. 4 - Jan Amos Comenius, *Janua Linguarum reserata*, Praga, 1761 – notă manuscrisă

Fig. 5 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 - coperte

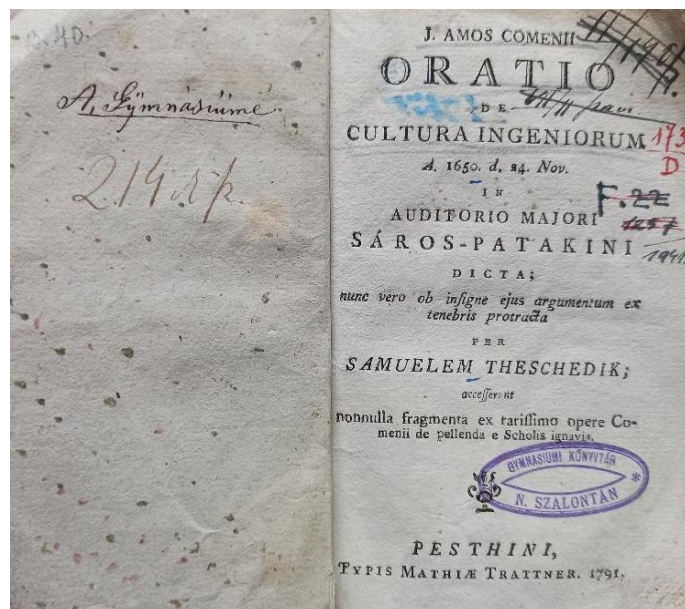

Fig. 6 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 – foaia de titlu și însemne de proprietate

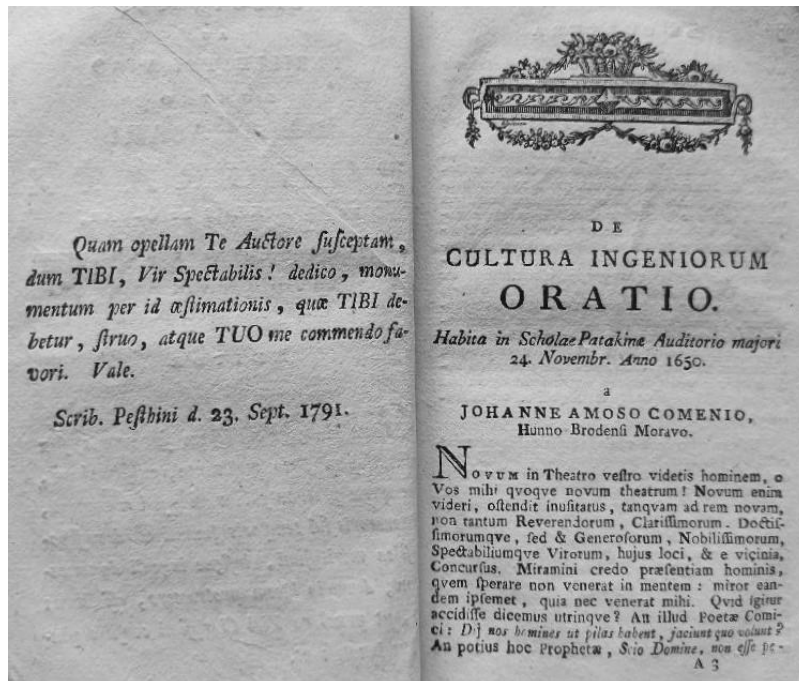

Fig. 7 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 – finalul dedicației și începutul textului

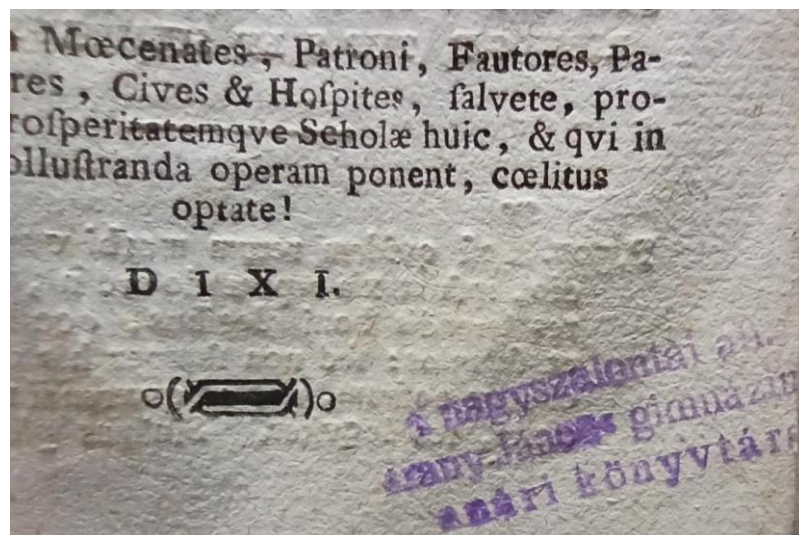

Fig. 8 - Jan Amos Comenius, *Oratio de Cultura Ingeniorum*, Pesta, 1791 – însemn de proprietate

Abrevieri bibliografice

- Brunet 1842 - Jaques-Charles Brunet, *Manuel du libraire et de L'Amateur de Livres*, Tome Premier, Paris, 1842, litera A-C
- Dánielisz 1998 - Dánielisz Endre, *A Szalontai iskolák története*, [s.l.], A Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1998
- Dánkanits 1971 - Dánkanits Adam, „A Pedagogia Newtonya” în *Comenius Ámos János, Valogatott Írásai* (editori: Mikó Imre, Csehi Gyula), Bukarest, 1971, p. 5-10
- Garboviceanu 1910 - Petru Garboviceanu, „Viața și activitatea lui Comenius” în Ioan Amos Comenius, *Didactica Magna*, tradusă și însoțită de o precuvântare și de o introducere de Petru Garboviceanu, ediția a II-a, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1910
- Gere, Katona 1896 - Gere Ferencz, Katona Mihály, *A Nagy-Szalontai Gymnasium Története 200 éves múltjáról*, Nagy-Szalonta, 1896
- Janua 1716 - *JANUA LINGUARUM RESERATA AUREA: sive SEMINARIUM LINGUARUM ET SCINTIARUM OMNIUM, Hoc est: Compediosa Latinam, Italicam, Bohemica, & Germanicam Linguram, una cum scientiarum artiumque omnium fundamentis, perdiscendi Methodus sub Titulis centum, Periodis mille comprehensa. A JOANNE AMOS COMENIO Latine composita, & ab eodem in Bohemicum, ab aliis vero in Germanicum, Italicum, Gallicum, Polonicum, Anglicum idioma translata. Editio Latino-Bohemica quarta. In qua postrema Editione mutata sunt ea paucula, quae Catholicae doctrinae non satis consona, & Juventuti minus apta esse videbantur. Cum Gratia & Privilegio Sac. Ces. Regiaque Cathol. Majestatis., PRAGAE, Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio Societatis JESU ad S. Clementem, per Georgium Jacobum Kaberle Factorem, Anno 1716*
- Móczár 1909 - Dr. Móczár József, „Régi magyar tankönyveink” în *A Nagyszalontai M.- Kir. Allami Főgimnázium Értesítője az 1908-9. Tanévről*, Nagyszalonta, [s.a.], p. 6-12
- Oratio 1791 - J.AMOS COMENII *ORATIO DE CULTURA INGENIORUM* a. 1650.d. 24 Nov. IN AUDITORIO MAJORI SAROS-PATAKINI DICTA; nunc vero ob insigne ejus argumentum ex tenebris protracta PER SAMUELEM THESCHEDIK; accesserunt nonnulla fragmenta ex rarissimo opere Comenii de pellenda e Scholis ignavia. PESTHINI, TYPIS MATHIAE TRATTNER, 1791
- Pallas, XVI 1897 - *A Pallas Nagy Lexikona*, XVI, Budapest, 1897
- Petrik 1888 - Petrik Geza, *Bibliographia Hungariae 1712-1860 seu Catalogus Librorum in Hungaria...*, Budapestini, 1888